

مفاهیم عشق و عرفان در اشعار مولانا و انعکاس آن در آثار منظوم کلمن بارکس و کتیبه‌های بناهای مذهبی

چکیده

آثار کلمن بارکس، شاعر و محقق آمریکایی زبان و ترجمه آزاد او از اشعار مولانا و به‌ویژه مثنوی، بازار پرمخاطبی را در آمریکا به‌دست آورده است. او با ترکیب استعداد شعری خود و شهرت جهانی مولانا مخاطبان میلیونی را به خود جذب کرده است که در نهایت منجر به دریافت دکترای افتخاری از دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۵ شده است. او با نگاهی نو به مفاهیم عشق و عرفان و شرح داستان‌های مثنوی و حذف مباحث و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی – اسلامی وارد حیطه جدیدی در ترجمه مولانا شده است. با ترجمه کتاب «رومی: کتاب عشق» (برای بار نخست توسط نویسنده) و مقایسه آن با مولانا جای خالی مباحث عرفانی و نتیجه‌گیری‌های مولانا به‌وضوح قابل‌رؤیت است. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. بارکس در روایت‌های انگلیسی خود از اشعار مولانا وزن و بحر شعر و انسجام و استواری قالب شعری را رها کرده و در عوض، استعداد خود را صرف آن می‌کند که با استفاده از همراهی نوای ساز، غزل‌های مولانا را دارای کیفیتی ترانه‌مانند نشان دهد و حالتی به‌وجود آورد همانند حالت شعر سرودن مولانا. دنیایی که مولانا سیر روحانی خود را، و تمام عالم تکامل مستمر و تحول بی‌وقفه خود را در آن طی می‌کند دنیای تحول است، دنیای تنازع بین اضداد. محرک واقعی تحول و تبدل اجزای هستی عشق است که دانش را به بینش و علم را به ذوق تبدیل می‌کند و نگرش و طرز تلقی بارکس از داستان‌های مثنوی، بیشتر رویکردی صرفاً داستانی دارد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی نوع جهان‌بینی شاعری غربی کلمن بارکس در مواجهه با شاعری عارف چون مولانا.
۲. بررسی اشعار مولانا در کتیبه‌های بناهای مذهبی.

سوالات پژوهش:

۱. نوع جهان‌بینی شاعری غربی کلمن بارکس در مواجهه با شاعری عارف چون مولانا چگونه است؟
۲. اشعار مولانا در کتیبه‌های بناهای مذهبی چه جایگاهی دارد؟

کلیدواژه‌ها: عشق و عرفان، مولانا، کلمن بارکس، کتاب عشق.

مقدمه

آیین مولانا دعوت به یگانگی و وحدت است. عشق در آثار او موج می‌زند و شاید دید او به عشق و انسانیت باعث شده او در زمره شاعرانی قرار بگیرد که شهرتی جهانی و فراگیر پیدا کرده‌اند. در سراسر قلمرو ادبیات و دنیای عارفانه شاعران کم‌تر کسی است که از لحاظ عمق مفاهیم عرفانی و انسانی و وسعت نظر به پای او برسد. از حدود نیم‌قرن گذشته که موج نو در آمریکا گرایش به عرفان را قطع نظر از باورهای دینی به راه انداخت و جریانی برای رشد و ارتقاء باطنی تلقی شد، سهم قابل توجهی به آثار مولانا اختصاص داده شد. آثار مولانا دیرتر از آثار دیگر شاعران فارسی‌زبان ترجمه شد. دشواری متون ادبی آثار مولانا جلال‌الدین و به‌ویژه آمیختگی مثنوی با زبان ساده و گاه مشکل، معارف گوناگون اسلامی و استفاده از داستان‌ها و فرهنگ عامه، آیات قرآنی و احادیث دینی و روش وعظ و خطابه، کلام و فلسفه اسلامی و شرقی .... همه و همه ترجمه و درک مثنوی را مشکل می‌ساخت و همین دشواری متون ادبی مولانا جلال‌الدین موجب شد که مانند خیام و حافظ، فیتزجرالد و گوته‌ای نیلبد که به ترجمه و اقتباس و ترویج آن آثار پرداخته شود (تمیم‌داری، ۱۳۸۷). با این حال، «کلمن بارکس»^۱ شاعر آمریکایی و استاد بازنشسته زبان انگلیسی دانشگاه جورجیا، که مولانا را از طریق «رابرت بلای»^۲، نویسنده و شاعر نروژی‌الاصول آمریکایی شناخت، با استفاده از ترجمه انگلیسی «رینولد نیکلسن» از مثنوی مولانا با اندیشه‌های مولانا آشنا شد و به اذعان خود شاعر سی سال تمام زندگی خود را صرف شناخت و ترجمه آثار مولانا کرد. بارکس که زبان فارسی نمی‌داند، پس از دیدار با «رابرت بلای» با استفاده از ترجمه‌های قبلی، شروع به ترجمه اشعار عرفانی مولانا کرده که در بیست مجلد منتشر شده و تاکنون بیش از نیم‌میلیون نسخه از مجموعه کتاب‌ها و آثار مولانا به زبان کلمن بارکس در آمریکا به فروش رسیده و یکی از پرفروش‌ترین کتب آمریکا شده است. بارکس به همراه بلای در ۲۷ اردیبهشت سال ۱۳۸۵ از ایران دیدن کرد و در حین این سفر و به هنگام بازدید آن‌ها از دانشگاه تهران، دکترای افتخاری دانشگاه تهران رشته زبان و ادبیات فارسی به کلمن بارکس اهدا شد (لاهوته، ۱۳۷۹). کتاب «رومی: کتاب عشق»^۳، یکی از آثار پرفروش کلمن بارکس است که در آن به شیوه‌ای آزاد با برداشت از داستان‌ها و مفاهیم مولوی توانسته است روح مولوی را در اشعارش به زیبایی برای خواننده به تصویر بکشد.

در بررسی نحوه کار و رویکرد بارکس تنها در چند مقاله به صورت موردی به آن اشاره شده است. امیری در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به عوامل پذیرش ترجمه بارکس در آمریکا پرداخته است که با نرم‌افزار SPSS نتیجه‌گیری کرده است که تقاضای موجود برای متون با محتوای معنویت، دلیل اصلی محبوبیت ترجمه‌های بارکس از مولوی می‌باشد. دومین علت را آشنایی پیشین خوانندگان با مولوی و سومین علت را سبک شعری ترجمه می‌داند. نقش عوامل فرامتنی همچون مقدمه، چیدمان کتاب، رسانه‌ها در این موفقیت سهیم می‌داند (امیری ۱۳۹۴). لاهوته با معرفی دکتر فرانکلین دی لوییس و کتاب مطرح او «مولانا، دیروز تا امروز، شرق تا غرب» ضمن تجلیل از کار بااهمیت و علمی او در زمینه معرفی مستشرقینی که به ترجمه و تفسیر مولانا پرداخته‌اند، نقد تند و جانب‌دارانه‌ای به کلمن بارکس دارد. در این مقاله او ضمن معرفی کلمن بارکس، کار او را بیشتر کوچه‌بازاری و در حد مراکز یوگا و کلاس‌های

^۱ koleman Barks

^۲ Robert Bly

^۳ Rumi: The book of love

عرفانی کم‌مایه می‌داند تا شاعری که درخور توجه مراکز علمی باشد. چنانکه در مقدمه کتاب فرانکلین دی لوییس هم اعتراضی به اعطا نشان دکترای افتخاری دانشگاه تهران به رابرت بلائی و کلمن بارکس دارد (لاهوئی، ۱۳۷۹).

پارسی‌نژاد معتقد است ترجمه عالم‌لنه نیکلسون زبانی رنگ و رو رفته و نثری کهنه و فرسوده دارد که برای انگلیسی‌زبانان امروزی دشوار و خالی از لطف است. او با اذعان به اینکه ترجمه کلمن بارکس امروزی و بسیار مورد توجه است، این نکته را هم یادآوری می‌کند که باتوجه به نیاز جوامع امروزی و به دلیل خالی بودن زندگی مردم از عرفان و خودشناسی بازار این‌گونه اشعار گرم شده است. بارکس مضامین عرفانی مولانا را از خاستگاه تاریخی و اجتماعی او جدا کرده و آن را با فرهنگ دنیای معاصر تطبیق داده است. او مفاهیم و مضامین می و مرشد و رابطه مرید و مراد و عشق را تغییر داده است. در نهایت، او به این نکته کلامش را خاتمه می‌دهد که برخی شعرهای مولانا در ترجمه انگلیسی بارکس، در قالب شعر آزاد، زیبایی و سادگی درخوری دارد (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۳). شاهر حریری به معرفی کلی از کلمن بارکس پرداخته است و تعدادی از مصاحبه‌های او را که در متن این رساله به شرح مفصل آن پرداخته خواهد شد، عنوان کرده است. در نهایت به چند مورد تطبیق اشعار مولانا و ترجمه هلمینسکی و بارکس اکتفا کرده است (شاهر حریری، ۱۳۷۴). شریفی و هاشمی طبق مطالعه بر روی ترجمه بارکس از مولانا نتیجه‌گیری کرده‌اند که بارکس از راهبردهای روزآمدسازی، ساده‌سازی، مختصرسازی، متعارف‌سازی، آشکارسازی و حذف (فرهنگ‌زدایی و غیردینی‌سازی) استفاده کرده است. در مواردی موجب حذف مضمون دینی و عرفانی اشعار شده و به کم‌رنگ شدن تصویر مولانا از لحاظ مذهبی انجامیده است. ایدئولوژی همچنین در مواردی بارکس را به سازگار کردن سپهر گفتمان مولانا با دنیای مخاطب آمریکایی رهنمون کرده است که این امر تصویر مولانا را به فرهنگ مادی و جسمانی جامعه آمریکایی متمایل ساخته است. بوطیقای غالب در ادبیات مقصد یعنی شعر آزاد آمریکایی نیز نقش مهمی در اتخاذ راهبردهایی داشته است که در نهایت به سبک ساده و لحن طبیعی اشعار منجر شده است (شریفی و هاشمی، ۱۳۹۶). برداشت از آثار مولانا در غرب می‌تواند در مواردی غلط و یا حتی دور از مقصود مولانا داشته باشد که به‌طور حتم فتح باب خوبی برای شناساندن مولانا به غرب نخواهد بود. دقت در بررسی آثار شاعرانی که به‌نحوی نام مولانا با آثارشان گره خورده است، به درک و بسترسازی شایسته‌ای در این زمینه کمک خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

مثنوی مولانا همچون بسیاری دیگر از آثار منظوم او از قرن هجدهم میلادی تاکنون مورد توجه مستشرقان و علاقه‌مندان به آثار کلاسیک ایرانی در جهان غرب بوده است. بررسی ترجمه‌های که تاکنون در غرب به زبان انگلیسی و سایر زبان‌ها نسبت به مولانا انجام گرفته است حاکی از روند مستمری است که یک جریان بی‌وقفه فرهنگی را رقم می‌زند. در کنار ترجمه‌های محققان و مستشرقان، برگردان‌هایی از مثنوی به چشم می‌خورد که در آن صاحبان ذوقی چون کلمن بارکس دست به ترجمه‌ای از مثنوی زده‌اند که نگرش و رویکردی نو در ترجمه این آثار است که برخلاف ترجمه‌های نیکولسون (۱۹۲۶)، آربری (۱۹۶۶)، ردهاوس (۱۸۸۱)، از نثر سنگین و فاضلانانه فاصله گرفته است و به سمت و سویی امروزی و قابل درک برای نسل معاصر سوق داده شده است. بارکس که با خواندن اشعار مولانا شیفته حلاوت، عمق اندیشه، عرفان و معنویت عارفی شد که در جهان اسلام به همان اندازه شهره است که شکسپیر در عالم ادب انگلیسی دست به ترجمه‌ای زد که بدون رعایت وزن و بحر شعری و رعایت انسجام و استواری، کیفیتی ترانه مانند دارد.

بارکس معتقد است شعر یک هنر حاشیه‌ای در آمریکا محسوب می‌شود، اما ترجمه اشعار مولانا، تمامی دسته‌بندی پیش‌فرض‌ها را شکسته است و به پلی مهم در میان فرهنگ‌ها بدل شده است. در چگونگی اینکه یک انسان غربی که نگاهی علمی دارد و توسط فن‌آوری محاصره شده است چگونه می‌تواند به فهم اشعار مولانا راه یابد اعتقاد او بر این است که همه آدم‌ها واجد جوهره حیرت و جذبه‌اند. ما همه آناتی را تجربه کرده‌ایم که رنگ و بوی جاودانگی و کیهانی داشته‌اند. ما نمی‌توانیم این آنات و تجربیات را انکار کنیم. البته همه شعرهای مولوی مربوط به حالت جذبه و حیرت نیست و ما در اینجا با چند مولوی روبه‌رو هستیم و شاید با ابعاد گوناگون یک مولوی. مولوی جذبه و حیرت، مولوی عمل و اخلاق و مولوی باران خنده. به گمان او وجد و سرور عنصر اصلی اشعار مولانا است. در نظر مولانا زندگی دلپذیر است، موهبت است. دنیایی که مولانا سیر روحانی خود را، و تمام عالم تکامل مستمر و تحول بی‌وقفه خود را در آن طی می‌کند دنیای تحول است، دنیای تنازع بین اضداد. محرک واقعی تحول و تبدل اجزای هستی عشق است که دانش را به بینش و علم را به ذوق تبدیل می‌کند و نگرش و طرز تلقی بارکس از داستان‌های مثنوی، بیشتر رویکردی صرفاً داستانی دارد؛ روایتی از عشق، عاشق بودن و جاری شدن، آشفتنگی و دگردیسی. همچنین بررسی کتیبه‌های اشعار فارسی در ابنیه مذهبی دوره اسلامی گویای کاربرد اشعار مولانا در این بناها می‌باشد.

فهرست منابع و مآخذ:

- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۸۲). جام جهان‌بین. تهران: نشر قطره.
- امیری، زهرا. (۱۳۹۴). «بافته‌ها و یافته‌های ترجمه: رومی از کلمن بارکس». پایان‌نامه ارشد، دانشگاه بیرجند، بیرجند.
- بوزبائر، ژان. (۱۳۹۷). درآمدی انتقادی بر مطالعات ترجمه. ترجمه: حسین داوری، ابوطالب ایرانمهر، تهران: نشر نویسه پارسی.
- پارسی‌نژاد، ایرج. (۱۳۸۳). «از نیکلسون تا بارکس: نگاهی بر ترجمه‌های انگلیسی از ادبیات کلاسیک فارسی». مجله سخن عشق، شماره ۲۱ و ۲۲، ۱۸-۲۵.
- تمیم‌داری، احمد. (۱۳۸۷). «مولوی‌پژوهی و مولوی‌پژوهان در کشورهای انگلیسی‌زبان». پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۱۰، ۱۹-۴۰.
- حسینی کازرونی، سید احمد. (۱۳۹۱). عشق در مثنوی معنوی. تهران: انتشارات زوآر.
- جانزاده، علی. (۱۳۸۹). فن ترجمه از دیدگاه صاحب‌نظران و استادان ترجمه، تهران: انتشارات جانزاده.
- رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در کانادا. (۱۳۸۴). «نگاهی به آموزه‌های مولانا در غرب، مولانا سفیر صلحی از شرق به غرب». چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، شماره ۱۸، ۴۱-۴۶.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۴). سرّ نی، تهران: انتشارات علمی.
- زمانی، کریم. (۱۳۹۳). شرح جامع مثنوی معنوی. تهران: انتشارات اطلاعات.
- ژیل، دانیل. (۱۳۹۴). درک و آموزش ترجمه. ترجمه: فاطمه میرزا ابراهیم‌تهرانی، تهران: نشر قطره.

- شایسته‌فر، مهناز. (۱۴۰۲). «تعامل معماری و شعر فارسی در بناهای عصر تیموری و صفوی». مطالعات هنر اسلامی. دوره ۶، شماره ۱۱، ۱۰۴-۷۹.
- شاهق حریری، مهوش. (۱۳۷۴). «ایران‌شناسی در غرب: جان کلام رومی (ترجمه: کلمن بارکس و جان موین)». ایران‌شناسی، شماره ۴، ۸۶۴-۸۵۷.
- شریفی، احمد و هاشمی امجد، محمدرضا. (۱۳۹۶). «تصویر مولانا در آمریکا: مطالعه موردی رومی اصل اثر کلمن بارکس». سومین همایش متن‌پژوهی ادبی دانشگاه علامه طباطبایی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۱). «در ترجمه‌ناپذیری شعر». ایران‌شناسی، شماره ۵۶، ۷۴۹-۷۴۳.
- صلح‌جو، علی. (۱۳۹۶). از گوشه و کنار ترجمه. تهران: نشر مرکز. غزلیات شمس تبریز. (۱۳۸۷). مقدمه، گزینش و تفسیر محمدرضا شفعی کدکنی. تهران: انتشارات سخن.
- گنتزلر، ادوین. (۱۳۹۳). نظریه‌های ترجمه در عصر حاضر. ترجمه: علی صلح‌جو، تهران: انتشارات هرمس.
- فرزاده، فرزانه. (۱۳۸۴). «ترجمه آثار کلاسیک زبان پارسی به زبان‌های دیگر». چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، شماره ۱۷، ۱۶-۱۵.
- فرهمندفر، مسعود. (۱۳۹۳)، «رابرت بلای و شعر فارسی»، کتاب ماه ادبیات، شماره ۲۰۰، صص ۷-۲.
- لاهوته، حسن. (۱۳۷۹). «مولانا جلال‌الدین در آمریکا و اروپای امروز». بخارا، شماره ۱۵، ۳۲۶-۳۱۷.
- لوئیس، فرانکلین دین. (۱۳۹۷). مولانا دیروز تا امروز شرق تا غرب. ترجمه: حسن لاهوته، تهران: نشر نامک.
- نجفی برزگر، رحیم، مویزر. (۱۳۸۱). «مولانا، بنیان‌گذار الهیات خندان». کتاب نقد، شماره ۲۳، ۲۶۴-۲۵۳.
- Barks, K. (۲۰۰۲). Rumi: The Book of Love, Harper Collins e-book.